

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Interpreting particles in dead and living languages : a construction grammar approach to the semantics of Dutch ergens and Ancient Greek pou

Koier, E.

Citation

Koier, E. (2013, March 28). *Interpreting particles in dead and living languages : a construction grammar approach to the semantics of Dutch ergens and Ancient Greek pou*. LOT dissertation series. LOT, Utrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20679>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20679>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20679> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Koier, Elizabeth

Title: Interpreting particles in dead and living languages : a construction grammar approach to the semantics of Dutch *ergens* and Ancient Greek *που*

Issue Date: 2013-03-28

Het interpreteren van partikels in dode en levende talen: Een constructie-grammatica benadering van de semantiek van Nederlands *ergens* en Grieks *pou*

Dezelfde woorden kunnen in verschillende contexten heel andere dingen betekenen. Zo heeft het woord *tafel* in voorbeeld (1-a) een totaal andere betekenis dan in (1-b).

- (1) a. Ik heb het kopje net op tafel gezet.
b. Ik heb net de tafel van drie opgezegd.

In onze moedertaal vinden wij het heel vanzelfsprekend dat we geen moeite hebben met dit soort dubbelzinnigheden. De context zorgt er immers voor dat we wel weten wat er bedoeld wordt. Dat we een uitdrukking als *de tafel van [getal]* moeten kennen om hem te begrijpen, wordt duidelijk wanneer we ons proberen voor te stellen dat een buitenlander die redelijk goed Nederlands spreekt, maar de uitdrukking *tafel van [getal]* niet kent, in de tram een kind zin (1-b) hoort zeggen. De buitenlander zal in eerste instantie aan het object *tafel* denken, maar waarschijnlijk toch concluderen dat hij zich niets voor kan stellen bij dat object in combinatie met het werkwoord *opzeggen*. Op basis van het feit dat het kind het over school heeft, zal hij waarschijnlijk concluderen dat het over iets op school moet gaan, maar waarover precies, dat zal iemand hem waarschijnlijk moeten uitleggen.

Een vergelijkbaar probleem hebben wij als we proberen oud-Grieks te lezen. Van veel woorden weten we wel redelijk wat ze betekenen, maar vooral woordjes die niet zo'n concrete betekenis hebben (partikels), zoals bijvoorbeeld het Nederlandse *toch*, *wel*, *eigenlijk* zijn moeilijk te interpreteren in een taal die op dit moment niet meer gesproken wordt. Ook kan het voor ons lastig zijn om te weten welke betekenis we

moeten kiezen als woorden meerdere betekenissen kunnen hebben, zoals in het volgende voorbeeld.

- (2) ἔστι μὲν γὰρ δὴ πού καὶ Ὀμήρῳ
 is ptcl want ptcl πού ptcl in Homerus
 3SG.PRS PTCL PTCL δὴπὸυ PTCL DAT.SG
 (γάνυται δὲ τ' ἀκούων.)
 Want er staat, zoals je je herinnert, zelfs in Homerus: (Hij verheugt zich om te horen.)
 Want er staat, zoals je weet, zelfs in Homerus: ...
 Want er staat zelfs ergens in Homerus: ...

X. Smp. 8.30.3

In voorbeeld (2) zien we dat het partikel πού op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden. De gegeven vertalingen zijn vertaald uit wetenschappelijke vertalingen in het Engels, Frans en Duits. Deze vertalingen laten zien dat zelfs specialisten in het Grieks het niet altijd eens zijn of in een bepaald geval πού als 'ergens' geïnterpreteerd moet worden (de originele betekenis) of een nieuwere betekenis heeft die niets met een plaats te maken heeft (zoals je je herinnert, zoals je weet).

Bij gebrek aan sprekers van het Grieks die ons uit kunnen leggen wat de juiste betekenis is, zijn we aangewezen op de context van een woord om te weten te komen wat de betekenis van dit woord was. Dat is echter makkelijker gezegd dan gedaan, omdat het voor abstracte betekenissen erg moeilijk is om doorslaggevende redenen te vinden waarom een bepaalde interpretatie wel mogelijk is en een andere echt niet.

Maar hoe weten moedertaalsprekers dit dan? De verwachting was dat moedertaalsprekers, omdat ze heel veel ervaring hebben met gebruikgevallen in context, op basis van die ervaring weten wat er meestal wel en niet bedoeld wordt in bepaalde contexten. Nieuwe taaluitingen kunnen ze dan vergelijken met de gebruikswijzen die ze goed kennen. Dat zou betekenen dat er toch bepaalde herkenbare en terugkerende patronen in taalgebruik moeten zitten. Die patronen zouden ons mogelijk ook kunnen helpen om in het Grieks meer te weten te komen over woorden met meerdere (abstracte) betekenissen.

Het Griekse πού kan zowel een plaats uitdrukken als een abstractere betekenis hebben. Daarin lijkt het woord wel een beetje op het Nederlandse *ergens*, zoals in de volgende voorbeelden.

- (3) a. Ergens in dit dorp moeten we links afslaan.
 b. Ergens denk ik dat hij wel gelijk heeft.

De interpretatie van *ergens*

Om te onderzoeken of mensen daadwerkelijk zoveel van de contexten weten waarin dergelijke woorden voorkomen, heb ik ruim honderd moedertaalsprekers van het Nederlands gevraagd een vragenlijst over *ergens* in te vullen. Er waren drie versies van de vragenlijst: een met *ergens*-zinnen zoals ze daadwerkelijk uitgesproken zijn

door mensen die met elkaar aan het praten waren, een met dezelfde zinnen, maar dan met maar twee woorden context voor en na *ergens* en een met een door mij aangepaste context. Die laatste context was zo aangepast dat met zo min mogelijk verandering *ergens* waarschijnlijk toch een andere interpretatie zou krijgen.

Uit die drie vragenlijsten is gebleken dat sprekers een heel duidelijke voorkeur hebben voor een bepaalde betekenis, maar dat die voorkeur het duidelijkst is tussen de gevallen van *ergens* die 'op een of andere plaats' betekenen en die 'in iemands gevoelens of gedachten' betekenen. De andere betekenissen van *ergens* (op een of ander moment, voor iets, aan iets, bij iets etc., op een punt op een schaal, vanuit een bepaald gezichtspunt, op een of andere manier) zijn soms minder duidelijk voor de respondenten, al zijn er voor elke betekenis gevallen waarover bijna alle proefpersonen het eens zijn.

Als we nu de interpretaties van de originele zinnen vergelijken met de zinnen met maar heel weinig context, dan valt op dat de interpretaties van moedertaalsprekers niet zo heel vaak veranderen als er minder context is. Ook de vraag hoe zeker ze zijn van hun interpretatie beantwoorden ze vaak met dat ze behoorlijk zeker zijn van hun zaak. Daarnaast verandert de hoeveelheid variatie in de antwoorden van de proefpersonen nauwelijks in vergelijking met de originele zinnen.

Als we nu kijken naar de overgebleven woorden in de context van de tweede vragenlijst, dan zien we dat in veel gevallen de woorden direct voor of na *ergens* al een heel duidelijke aanwijzing geven hoe *ergens* waarschijnlijk geïnterpreteerd moet worden. Vaak staan er in die twee woorden voor en na *ergens* andere plaatsbepalingen, tijdsbepalingen, voorzetsels, voorzetsels die een schaal uitdrukken of heel subjectieve uitdrukkingen zoals *vind ik*. Daarnaast hebben we nog een groep woorden die met die woordvolgorde eigenlijk maar op een heel beperkt aantal manieren in een zin kunnen fungeren. Bijvoorbeeld *Ergens is het* wordt bijna altijd gevolgd door een subjectief bijvoegelijk naamwoord (bijvoorbeeld *goed*), al zou het theoretisch ook mogelijk zijn om te zeggen 'ergens is het kind gevallen'. Dit laatste blijkt echter in echte teksten nauwelijks voor te komen.

We kunnen hieruit concluderen dat de interpretatie van *ergens* dus heel vaak bepaald wordt door de woorden die er vlak omheen staan. Dit suggereert dat er duidelijke patronen te vinden zouden moeten zijn in de directe context van *ergens*. Die patronen zouden dan gelinkt moeten zijn aan interpretaties. Of dit ook echt zo is, is onderzocht met behulp van een groot aantal teksten (een corpus), waarin ik alle gevallen van *ergens* bekeken heb. Om te zorgen dat mijn interpretaties niet beïnvloed werden door de patronen die ik al gezien had, ben ik het onderzoek naar *ergens* begonnen met aan al alle gevallen van *ergens* in mijn corpus een interpretatie toe te kennen. Vervolgens heb ik gekeken of die interpretaties overeen kwamen met frequente patronen in de directe context van *ergens*. Uit deze vergelijking bleek dat een groot deel van de verschillen in interpretaties inderdaad direct aan een bepaalde soort context verbonden kan worden. Met een paar toevoegingen zijn die contexten heel vergelijkbaar met de patronen die we ook al gezien hadden in de resultaten van de vragenlijsten. Voor de minder concrete betekenissen zoals *in iemands gevoelens of gedachten, vanuit een bepaald gezichtspunt en op een of andere manier* zijn er ook

duidelijke patronen te onderscheiden.

Zo komen in gevallen van *ergens* die als *in iemands gevoelens of gedachten* geïnterpreteerd worden heel veel persoonlijk voornaamwoorden in de eerste persoon (ik, mij) voor, net als subjectieve werkwoorden en werkwoorden die een mentale staat aanduiden (voelen, het gevoel hebben, vinden). De gevallen van *ergens* met een interpretatie *vanuit een bepaald gezichtspunt* daarentegen, komen het meest voor in onpersoonlijke constructies met een subjectief bijvoeglijk naamwoord (bijvoorbeeld *Ergens is dat wel een goed idee*). Ook komt het in deze groep veel vaker voor dat er een tegenstelling volgt of voorafgaat aan de *ergens*-zin. Gevallen waarin *ergens* geïnterpreteerd wordt als *op een of andere manier* verschillen van de twee voorgaande gevallen hierin dat ze meestal geen subjectieve elementen bevatten en ook geen tegenstellingen. Ze wijken hierin ook af van de concretere gevallen in dat ze geen plaats, tijd of andere concrete interpretaties toelaten.

Als we het gebruik van het abstractere *ergens* wat gedetailleerder bestuderen, dan zien we dat de kenmerken die we hierboven genoemd hebben een duidelijke relatie hebben met de functies die *ergens* kan vervullen in conversatie. Als we bijvoorbeeld *ergens* met *misschien* vergelijken zoals in voorbeeld (4-a) en (4-b) dan zien we duidelijke verschillen.

- (4) a. Misschien zat het hem niet lekker¹
 b. Ergens zat het hem niet lekker wat er gebeurd was.²

In (4-a) zegt *misschien* dat de spreker niet zeker weet of het waar is dat het een ander persoon niet lekker zat. Dit is een beschrijving van wat volgens de spreker een ander persoon mogelijk dacht in het verleden. In voorbeeld (5-b) daarentegen worden we door een verteller als het ware in de denkwereld (mental space) van een personage gearachuteerd. Het personage denkt: “Ergens zit het me niet lekker wat er gebeurd is” maar omdat we dit te weten komen via een verteller staat de zin in de verleden tijd en in de derde persoon.

De reden dat dit wel gebeurt in het zinnetje met *ergens* en niet in het zinnetje met *misschien* is dat *ergens*, als het niet met de concrete betekenis *op een of andere plaats* gebruikt wordt, altijd betrekking moet hebben op de gevoelens of gedachten van een persoon. Normaal gesproken hebben mensen alleen directe toegang tot hun eigen gevoelens en gedachten. Gaat zo’n *ergens*-zin toch over een ander persoon dan de spreker zelf, dan moet dat dus wel een alwetende verteller zijn.

Deze eigenschap van *ergens* verklaart waarom *ergens* zo vaak voor komt in zinnen met een eerste persoon en in subjectieve constructies. Als een spreker *ergens* gebruikt, verplaatst hij de focus van de aandacht van de inhoud van wat hij zegt naar het feit dat die inhoud zich in zijn gevoelens of gedachten bevindt.

Een spreker kan dan ook heel verschillende redenen hebben om *ergens* te gebruiken. Hij kan bijvoorbeeld willen laten zien dat er verschillende gezichtspunten ten opzichte van een onderwerp mogelijk zijn, maar ook dat hij niet bereid is om te

¹http://forum.girlscene.nl/forum.php/Schrijfsels/Verhaal_ik_had_je_lief/list_messages/142572/4?visitorId=71b8536e78b8205d998603138c75ff3c.

²<http://www.bloempje.nl/index.php?itemid=1246>.

beargumenteren wat hij zegt, omdat dit nu eenmaal zijn eigen, persoonlijke visie is.

Dan rest ons de vraag wat de relatie(s) tussen al die verschillende betekenissen en gebruiken van *ergens* is (zijn). Onderzoek van een corpus van historische teksten wijst uit dat *ergens* waarschijnlijk op verschillende manieren nieuwe betekenissen gekregen heeft. Daar spelen metaforen een belangrijke rol in. In deze samenvatting zal ik de ontwikkeling van het gebruik van *ergens* als plaatsbepaling naar de meer abstracte betekenissen schetsen.

Mensen hebben de gewoonte om voortdurend impliciet en expliciet vergelijkingen te maken. Zo worden standpunten (letterlijk: plaatsen waar je staat) vaak vergeleken met plaatsen in een ruimte. Uitdrukkingen als *daar staat tegenover* of *vanuit zijn gezichtspunt* laten dat ook al zien. Het Nederlandse woord *ergens* werd al vroeg (op zijn minst vanaf de 17e eeuw) voor dit doeleinde gebruikt, zoals in het volgende voorbeeld.

- (5) (Wat sullen wy hier dan van Chymon segghen?) Voorwaer anders niet dan dat de hooghe Hemelsche crachten, die in zijn edel herte ghestordt waren, door eenrehande nijdich ongheluck vast ghebonden ende besloten moesten zijn gheweest erghens binnen een cleyn hoecxken van sijn herte:³

Op een bepaald moment moet het zo algemeen zijn geweest om *ergens* zo te gebruiken dat mensen *ergens* ook gingen gebruiken voor een plaats in hun gevoelens of gedachten zonder dat ze expliciet aangaven dat zij een metaforische plaats in hun gevoelens of gedachten bedoelden. Uit oude teksten blijkt dat dit waarschijnlijk al gebeurde in de 19e eeuw.

Bij dit soort historisch onderzoek moeten we altijd voorzichtig zijn met zeggen wanneer een bepaald gebruik opkwam, want hoe verder we teruggaan in de tijd, hoe minder teksten we hebben en ook hoe eenzijdiger de teksten die we hebben worden. Zo komt *ergens* in het metaforische gebruik in het huidige Nederlands vooral in informele taal voor, maar informele taal wordt minder vaak opgeschreven en zeker minder goed bewaard. Daarom kunnen we uit de afwezigheid van een bepaald gebruik in onze bronnen niet zomaar concluderen dat dat gebruik niet bestond.

In het algemeen kunnen we zeggen dat het onderzoek naar *ergens* heeft laten zien dat de contextuele eigenschappen van *ergens* een sterk verband vertonen met de interpretaties die sprekers kiezen. Dit betekent dat een systematische studie van de contextuele eigenschappen van een vergelijkbaar woord ons mogelijk ook zou kunnen helpen in de interpretatie van een dode taal zoals het Grieks.

De interpretatie van $\pi\upsilon$

Om meer te weten te komen over de interpretatie van het Griekse $\pi\upsilon$ is een corpus van teksten bestudeerd op een manier die vergelijkbaar is met de studie van *ergens*.

De interpretaties zijn losgekoppeld van de analyse van de context door vertalingen te gebruiken in drie talen: Engels, Frans en Duits. De regelmatig terugkerende

³D.V. Coornhert, *Vijftigh lustighe historien oft nieuwigheden* Joannis Boccatij. Broer Jansz, Amsterdam z.j. [ca. 1644]

vertalingen in die talen werden vervolgens gekoppeld aan de patronen die te vinden waren in de context van $\pi\upsilon\upsilon$.

Uit deze studie bleek dat de context van $\pi\upsilon\upsilon$ de volgende eigenschappen bezit.

1. Net als in het geval van *ergens* komen de plaatsgerelateerde gebruikswijzen van $\pi\upsilon\upsilon$ voornamelijk voor met andere plaatsbepalingen.
2. Ook komt $\pi\upsilon\upsilon$ veel voor in zinnen met *als* waarin een situatie geschetst wordt die vaker voorkomt of waarin het er niet toe doet wie de precieze personen zijn.
3. De abstractere gebruiken van $\pi\upsilon\upsilon$ worden vaak gecombineerd met andere partikels zoals $\delta\acute{\eta}$ 'evident', $\grave{\eta}$ 'zeker' en $\gamma\acute{\alpha\rho}$ 'want'.
4. De frequentste werkwoorden in zinnen met de abstractere betekenissen van $\pi\upsilon\upsilon$ waren *weten*, *zeggen* en het koppelwerkwoord *zijn* met niet-subjectieve (bijvoeglijke) naamwoorden.
5. De zinnen waarin het abstractere $\pi\upsilon\upsilon$ voorkomt, bevatten vaak voor de toehoorder al bekende of beredeneerbare informatie, zoals definities van woorden, godsdienstige algemeenheden en dergelijke.

De vertalingen van $\pi\upsilon\upsilon$ lieten ook interessante dingen zien. De frequentst gebruikte vertalingen waren bijvoorbeeld allemaal woorden die suggereren dat de spreker gelooft dat het waar is wat hij zegt en ook wil dat de toehoorder hem gelooft. Een andere grote groep vertalingen leek daar nog aan toe te voegen dat de spreker denkt dat de toehoorder die informatie eigenlijk al wel had.

De reden waarom dit interessant is, is dat in een van de meest gezaghebbende werken over partikels wordt gezegd dat $\pi\upsilon\upsilon$ onzekerheid uitdrukt. De bovenstaande resultaten lijken niet in die richting te wijzen, ondanks dat de vertalers zich ongetwijfeld bewust waren van wat dit standaardwerk over partikels over $\pi\upsilon\upsilon$ zegt.

Er zijn wel oudere beschrijvingen van $\pi\upsilon\upsilon$ die wel meer in deze richting wezen, maar daar is in de commentaren op de teksten relatief weinig aandacht voor.

Op basis van de eigenschappen van $\pi\upsilon\upsilon$ die hierboven beschreven zijn en het zorgvuldig bekijken van de gebruikswijzen van $\pi\upsilon\upsilon$ heb ik de functie van $\pi\upsilon\upsilon$ in contexten die wijzen op een abstracter gebruik van het partikel beschreven als een markeerder van al bekende of toegankelijke informatie voor de toehoorder.

Een dergelijke markeerder kan voor allerlei doeleinden gebruikt worden. Zo kan het als een belediging opgevat worden als je iemand iets vertelt wat iedereen al weet. Als je bijvoorbeeld tegen iemand zegt "Een bal is rond" dan loop je de kans dat hij geïrriteerd reageert. Maar als je iemand iets aan het uitleggen bent, kun je zonder problemen zeggen "Zoals je weet is een bal rond" of "Een bal is immers rond".

Een ander gebruik dat veel voorkomt is in argumenten. Als je iets presenteert als (algemeen) bekende informatie, dan wordt het voor de toehoorder veel moeilijker om te zeggen dat het niet waar is.

Deze conclusies zijn gebaseerd op een corpus van prozateksten uit de klassieke periode (480-323 v.Chr.). Dit roept de vraag op of deze conclusies ook gelden voor

eerdere teksten en voor poëzie. Uit onderzoek van vroege epische teksten van Homerus en Hesiodus (8e en 7e eeuw) en latere tragedies en komedies (begin van de klassieke periode) blijkt dat er zeker dingen veranderd zijn tussen de vroegste periode en de klassieke tijd, maar dat in het algemeen de conclusies hierboven ook voor die periodes en genres gelden.

Een vergelijking van *ergens* en $\pi\omicron\upsilon$

Hoewel *ergens* en $\pi\omicron\upsilon$ veel op elkaar leken van een afstand (ze hebben dezelfde bronbetekenis op een of andere plaats en ze hebben allebei een abstractere betekenis gekregen) is uit de preciezere studies van de beide woorden een heel ander beeld opgerezen. De contexten van de beide woorden als ze als plaatsbepaling fungeren lijken inderdaad veel op elkaar, maar de contextuele eigenschappen van de abstractere gebruiken verschillen erg van elkaar. Zo komt *ergens* met een abstractere betekenis vaak voor in subjectieve contexten en met eerste personen, terwijl de abstracte interpretaties van $\pi\omicron\upsilon$ vooral gevonden worden in als feitelijk gepresenteerde contexten. Dit laat zien dat twee woorden in verschillende talen die ongeveer hetzelfde betekenen en beide een abstractere betekenis krijgen, zich niet noodzakelijk op dezelfde manier ontwikkelen.

Conclusie

Dit onderzoek heeft laten zien dat er een duidelijke relatie bestaat tussen de contextuele kenmerken van een woord en de interpretatie ervan. Dit doet vermoeden dat het dus niet zozeer woorden zijn die een bepaalde betekenis hebben, maar woorden-in-context. Ook hebben moedertaalsprekers maar een klein aantal woorden in de context nodig om een woord dat meer dan een betekenis kan hebben consistent te interpreteren. Deze informatie over de manier waarop moedertaalsprekers bepalen welke interpretatie een woord krijgt, kan een bijdrage leveren aan de interpretatie van vergelijkbare woorden in dode talen.

